

Debat

Kristianiseringsprocessen i Norden

Af Per Ingesman

Göran Dahlbäck har haft vanskelige forhold at arbejde under ved redigeringen af rapporten om kristianiseringen af Norden til det 23. Nordiske Historikermøde i Tammerfors, 7.-12. august 1997 (*Kyrka – samhälle – stat. Från kristnande till etablerad kyrka. Historiallinen Arkisto 110:3. (Finska Historiska Samfundet, 1997)*). For det første fik han først overdraget opgaven forholdsvis tæt på historikermødets afholdelse, for det andet har det ikke været nemt at nå en fornuftig balance mellem bidragene fra de enkelte lande på grund af meget uensartede nationale forudsætninger på forskningsfeltet. Især må nævnes, at man i Sverige og Norge netop har afsluttet store tværfaglige kristianiseringsprojekter og derfor har kunnet fremlægge mange nye synspunkter og resultater, mens man endnu kun er på planlægningsstadiet med et tilsvarende projekt i Danmark. Det har givet en alvorlig slagside i udgangspunktet og har gjort det vanskeligt, ikke blot at finde danske bidragydere, men også at foretage den komparation mellem de nordiske lande, som ellers er et af formålene med de nordiske historikermøde. Det tjener Dahlbäck til stor ære, at det alligevel er lykkedes ham at producere en vigtig rapport, som der er grund til at gøre også historikere, der ikke deltog i mødet i Tammerfors, opmærksomme på. – Det følgende gengiver mit indlæg som »officiel respondent« ved fremlæggelsen

og diskussionen af rapporten på historikermødet i Tammerfors den 11. august 1997.

Jeg vil gribe min diskuterende redegørelse for rapporten an på den måde, at jeg først siger nogle rosende ord om rapporten. Derefter kommer mine kritiske bemærkninger, idet jeg vil nævne en række problemstillinger, som nok er berørt i rapporten, men som efter min mening havde fortjent en mere udførlig behandling. Så vil jeg pege på en række spørgsmål, som jeg finder værd at tage op til diskussion. Og endelig vil jeg komme med min konklusion og en perspektivering, hvori jeg prøver at pege frem mod fremtidig forskning.

Jeg vil gerne først rose, at man i denne rapport har brudt med de traditionelle, nationalt opdeltede rapporter, som hidtil har været karakteristiske for de nordiske historikermøder. Det fremmer det, som må være det egentlige formål med de nordiske historikermøder, nemlig at nå frem til en uddybet forståelse af såvel de enkelte landes som Nordens fælles historie.

Dernæst vil jeg gerne rose det forhold, at problemer omkring kirken i middelalderen tages op. Temaet er, som det siges indledningsvis i rapporten, ikke nyt i nordisk historieforskning, men det er vistnok første gang, at det gives en fremtrædende plads på et nordisk historikermøde. Jeg ser det som udtryk

for, at flere og flere har fået øjnene op for det umulige i at nå til en forståelse af middelalderen uden at beskæftige sig med kirkens og kristendommens centrale rolle.

Endelig vil jeg gerne rose, at man har erstattet den traditionelle problematik om forholdet mellem kirke og stat med en bredere problemstilling, forholdet mellem kirke, samfund og stat. Som forskningsmæssig problemstilling er forholdet mellem kirke og stat for snævert og ude af trit med den udvikling i social-, kultur- og mentalitetshistorisk retning, der er foregået inden for den almindelige historie siden 1970'erne. At den nye problemstilling er langt mere frugtbar og forskningsmæssigt igangsættende, giver rapporten et fint indtryk af.

Rapporten indeholder – efter en kort indledning ved Göran Dahlbäck selv – syv artikler: om religionsskiftet (Anne-Sofie Gräslund), om kristianiseringen i en samfundsmæssig eller politisk sammenhæng (Thomas Lindkvist), om kirkens etablering og organisering (Inge Skovgaard-Petersen), om kirkebyggeriet (Ann Catherine Bonnier), om sagen i mentalitetshistorisk perspektiv (Arnved Nedkvitne), om helgenkulten (Anders Frøjmark og Christian Krötzl) og endelig om Island (Hjalte Hugason). Man får ikke i indledningen nogen redegørelse for, hvorfor lige netop disse emner er valgt ud, mens andre ikke behandles. Jeg vil godt pege på fire emner eller problemkredse, som er så vigtige, at de efter min mening havde fortjent en selvstændig behandling.

Det første er nogle *indledende definitioner* af, hvad det er, man beskæftiger sig med i rapporten. Især Lindkvist har nogle overvejelser i sin artikel, men jeg mener, at der burde have været noget samlet helt til start i rapporten. Det er normalt at give den slags i en forskningsrapport, og det er særlig vigtigt

her, hvor valget af terminologi faktisk har spillet en rolle i forskningsdiskussionen. Lad mig nævne f.eks., at det jo ikke er ligegyldigt, om man taler om »trosskifte« eller »religionsskifte«. Når det i forskningen har været en vigtig pointe at erstatte »trosskifte« med »religionsskifte«, skyldes det, at det ældre udtryk »trosskifte« implicit går ud fra eksistensen af en individualiseret religion, hvor det dogmatiske – *hvad* man troede på – spillede en stor rolle for den enkelte. Noget lignende gælder med hensyn til udtrykkene »omvendelse« og »kristianisering«, hvor der også er en afgørende forskel på, om man vælger det ene eller det andet udtryk: Det første betoner det momentane og individuelt tros-mæssige, det andet den længerevarende proces, der omfattede meget mere end troen.

Det andet er en besvarelse af spørgsmålet, hvad det er for en religion, der kommer til de nordiske lande i vikingetiden. Jeg savner simpelthen en redegørelse for *de særlige karakteristika ved den tidligt middelalderlige kristendom* – idet jeg går ud fra, at den sejrede, fordi den havde en særlig karakter, nogle særlige elementer, som tiltalte datidens mennesker, passede til datidens samfund, kunne opfylde de behov som f.eks. konger og stormænd havde. Spørgsmålet behandles flere steder, af Lindkvist, af Nedkvitne og af Frøjmark og Krötzl. Men vi får faktisk ikke nogen samlet, selvstændig redegørelse for, hvad den kristne kirke i 900- og 1000-tallet mente, hvad den ville, og hvad den gjorde – med det sidste tænker jeg især på dens liturgi og kult. Om et helt centralt begreb som det *hellige* og den ærefrygt, det indgød i datidens mennesker, er der ikke et ord i rapporten. Hvis vi som historikere vil forstå kirkens og kristendommens betydning i det middelalderlige samfund, kommer vi ikke uden om at beskæftige os med emner som ærefryg-

ten for det hellige, håbet om frelse, frygten for fortabelse. Disse følelser var også historiske drivkræfter, og historikerne kan ikke blot overlade dem til religions- eller kirkehistorikerne og så selv koncentrere sig om den effekt, som den kristne religion havde på de forhold, historikere traditionelt beskæftiger sig med, nemlig politik, økonomi og samfund.

Det tredje er *pavestolens rolle*. Flere steder i rapporten betones det selvgroede i kristianiseringsprocessen, hvor det er den hjemlige elite, konger og stormænd, der spiller den centrale rolle. Og tilsvarende sker der en nedtoning af missionens rolle i almindelighed, og specielt af den rolle, som ærkebisperne af Hamburg-Bremen og pavestolen spillede. Det er muligt, at pavestolen ikke spillede så stor en rolle i selve missionsfasen, som man antog tidligere. Det tror jeg i og for sig er helt rigtigt, og det er et vigtigt resultat. Derimod tror jeg, at man undervurderer den rolle, som pavestolen spillede i perioden 1050-1300. Det var i denne periode, at pavedømmet, igangsat af den gregorianske reformbevægelse, målbevidst gik i gang med at omforme de vesteuropæiske samfund efter sine idealer. Pavelige legater sendtes ud til de forskellige lande for at hjælpe de lokale kirkeledere med at organisere kirken og sætte dens krav igennem over for de verdslige magter. Et af de vigtigste redskaber for denne pavelige politik var kirkens nye retssystem, den kanoniske ret, som udvikledes og systematiseredes fra midten af 1100-tallet. Den savner jeg i høj grad en nærmere omtale af i denne sammenhæng. Den kanoniske ret var umådelig vigtig. Den regulerede ikke blot kirkens og gejstlighedens indre forhold, herunder dannede grundlag for hele kirkens administrative organisering; den opstillede også retsregler på en lang række områder, som kirken gjorde krav på

som hørende til det gejstlige domæne, således f.eks. alt, hvad der vedrørte ægteskab og seksuelle forhold, testamenter og arv, omsorg for enker og faderløse osv.

Det fjerde er *kirkens gods*. Det er påfaldende, at hele den »økonomiske« side af kristianiseringsprocessen ikke omtales samlet, ja nærmest er fraværende. Vi hører om indførelsen af tienden, som i realiteten er et forholdsvis sent fænomen, men ikke meget om de grundlæggende donationer. Det bemærkes i rapporten, at kirken ikke kunne etableres uden godsgaverne fra konger og stormænd, men selve godsdonationerne som fænomen tillægges for ringe vægt. Udenlandsk forskning har ellers netop fremhævet dette fænomen som særlig karakteristisk for den tidlige middelalder. En nærmere undersøgelse af dette fænomen ville, tror jeg, også give et bedre indtryk af kristendommens tiltrækningskraft ikke mindst netop på de konger og stormænd, som spillede så vigtig en rolle i hele kristianiseringsprocessen.

Der er mange ting, man kan tage op til diskussion. Jeg har ikke set det som min opgave at gå ind på detaljer, men at finde store og afgørende spørgsmål at diskutere. Dem er der adskillige af, det følgende er dem, som jeg ud fra min læsning af rapporten har fundet det værd at diskutere. Jeg vil først betragte forholdet mellem kirke og stat, så forholdet mellem kirke og samfund.

Det første spørgsmål, jeg vil udpege som vigtigt at diskutere, er *de nordiske kongers motiver til at antage kristendommen*. Det betones, at der er både udenrigspolitiske og indenrigspolitiske motiver; men hovedvægten lægges på de sidste. Det som fremhæves er, at overgangen til kristendommen mindsker de lokale høvdinges magt, og at kristendommen er langt bedre egnet til

ideologisk legitimering af kongemagten end den hedenske religion. Desuden peges på, at kirken og det kirkelige hierarki leverede en administrativ kompetence, som var nyttig, ja måske ligefrem uundværlig for kongemagten i den centraliseringsproces, der fandt sted. Jeg tror, at dette er både rigtigt og vigtigt; men spørgsmålet er, om man kunne se, kunne forudse, dette i datiden? Jeg synes, at man må skelne mellem på den ene side tilskyndelser til at overgå til kristendommen, som var umiddelbart iagttagelige for samtiden, og på den anden side de langsigtede politiske og samfundsmæssige konsekvenser af overgangen, som vi nu kan iagttage som historikere. Og hvis vi ser på de umiddelbare tilskyndelser, synes jeg man må spørge, for det første om ikke de udenrigspolitiske motiver alligevel spillede en større rolle, end det siges her, og for det andet om vi kan fatte beslutningen ved udelukkende at se den som bestemt af politiske overvejelser. Var der ikke andre motiver end de politiske, f.eks. religiøse motiver?

Derefter vil jeg pege på spørgsmålet om *kirkenes religiøse legitimering af kongemagten*. Lindkvist betoner, at noget af det afgørende nye og vigtige ved kristendommen var, at den gav kongemagten en guddommelig sanktion, som den gamle religion ikke gjorde. At kristendommen rent faktisk gjorde dette, og at det må have gjort den attraktiv for kongerne, vil jeg ikke bestride. Men hele spørgsmålet om den hedenske religion og kongers og stormænds respektive roller under den forekommer mig langt fra afklaret. I hvert fald i Danmark startede rigsdannelsesprocessen, så vidt vi kan se, længe før kristendommens komme; og jeg kan vanskeligt forestille mig, at de religiøse forhold ikke også spillede en rolle i den. Personligt tror jeg nok lidt mere på tanken om et sakralt kongedømme i førkristen tid end

Lindkvist. Men det er naturligvis meget tænkeligt, at kristendommen var langt bedre egnet end den førkristne religion til at levere religiøs legitimering af kongemagten.

Derefter vil jeg pege på spørgsmålet om *samarbejdet mellem kirke og kongemagt om at forvandle samfundet*. Carsten Brengaard har peget på, at det, som er problemstillingen i den tidlige fase af middelalderens samfundsudvikling, er, at konge og kirke står sammen over for det, man gerne kalder »det gammeldanske samfund«. Lindkvist er ikke uenig heri, men alligevel koncentrerer hans artikel sig i hovedsagen om kongemagten og dens brug af kirken i denne forvandling af samfundet. Det er klart, hvilket mål *kongerne* havde, nemlig at skabe et samlet rige under én herskers eller én herskerlægts ledelse, men det fremgår ikke af Lindkvists artikel, at *kirken* også havde et mål. Det ser man tydeligere hos Nedkvitne, der betoner, at kirke og kongemagt har et fælles projekt om at ændre nordboernes voldsmentalitet. Hele tanken om at skabe et samfund præget af fred, retfærdighed, beskyttelse af de svage osv., synes jeg burde stå langt mere centralt. Det som sker er for mig at se, at det lykkes kirken at få kongemagten til at gå med på, hvad man kunne kalde det kristne projekt: skabelsen af et kristent samfund. Dermed bliver det også lidt klarere, hvad det er kirke og kongemagt har held med i forhold til stormændene. Den nordiske udvikling kommer nemlig til at minde meget om, hvad vi kender fra det sydlige udland i 1000-tallet, hvor det lykkes kirke og kongemagt at disciplinere aristokratiet og dreje dettes energi og kamplyst i »positiv retning«, så at sige.

Dermed er jeg på vej over i forholdet mellem kirke og samfund.

Den første problemstilling, jeg vil pege på som værd at diskutere her, er netop *forholdet mellem kirken og aristokrati-*

et. I rapporten fremhæves, at stormændene sammen med kongerne var de ledende i indføringen af kristendommen. Jeg vil godt understrege, hvad jeg netop har nævnt, vigtigheden af, at konge og kirke får stormændene til at arbejde med på deres fælles projekt. I den sammenhæng kunne man pege på den nordiske deltagelse i korstogsbevægelsen som et forhold, der ikke har fået den opmærksomhed, det fortjener i nordisk middelalderforskning. Fænomenet er udtryk for, at konger og aristokrati i Norden var grebet af de samme nye religiøse strømninger som i resten af Vesteuropa. Man kunne også nævne kongers og stormænds klostergrundlæggelser, der nøje følger de almindelige modestrømninger på dette felt i Vesteuropa.

Konger og stormænd har spillet hovedrollen i det, jeg hidtil har sagt, men som det sidste spørgsmål, der er værd at diskutere, vil jeg vil godt pege på *forholdet mellem folk og kirke*. Nedkvitne kommer ind på det, med afsæt i debatten mellem Bull og Paasche i begyndelsen af dette århundrede. Bull hævdede, at kirkens forkyndelse før år 1300 kun fik ringe gennemslag, fordi samfundsforholdene i Norge og Island ikke lå til rette for det. Paasche mente derimod, at nordmænd og islændinge var åbne for den kristne forkyndelse, som efter kort tid trængte ind i hvert menneskes sind. Nedkvitne tilslutter sig, sådan forstår jeg ham, nærmest det sidstnævnte standpunkt. Som senmiddelalderforsker er jeg nok lidt skeptisk her. For mig at se får bredere kredse først en personligt tilegnet kristendomsforståelse i løbet af 13- og 1400-tallet. Derfor vil jeg godt spørge, hvor dybtgående var religionsskiftet før år 1300? Hvornår kan man sige, at den brede befolkning var kristen? Jeg er godt klar over, at det afhænger af, hvorledes man definerer, hvad det er at være

kristen – hvormed jeg er tilbage ved min efterlysning af nogle indledende definitioner.

Det er utvivlsomt især de store kristianiseringsprojekter i Norge og Sverige, der har været årsagen til, at forholdet mellem kirke, samfund og stat i perioden 900-1300 er blevet udvalgt til rapportemne på et nordisk historikermøde. Man må da også sige, at rapporten har vist værdien af disse projekter derved, at der – som nævnt – fremlægges mange nye resultater og synspunkter.

Rapporten har også vist ønskeligheden af at få gennemført et sådant projekt i Danmark, hvor man ikke er kommet meget længere end til at formulere ønsket om et lignende projekt. Rapporten her vil utvivlsomt kunne være til betydelig nytte i planlægningen af et sådant projekt.

Der er også andre ting, der ville være ønskelige i forlængelse af denne rapport. Lad mig nævne en undersøgelse af det videre forhold mellem kirke, samfund og stat fra o. 1300 og indtil reformationen. Den kirkelige organisation var færdigudviklet og kirken indfældet i de nordiske samfund o. 1300, men det betyder ikke, at der ikke fortsat fandt en kristen påvirkning sted på de nordiske samfund. Og på flere punkter skete der afgørende nyt i senmiddelalderen. Ikke mindst som følge af tiggerordnernes opståen i begyndelsen af 1200-tallet får vi i senmiddelalderen i høj grad *en ny kristendomstype*, som får stor betydning ved at blive udbredt også til den brede befolkning. Universiteternes opståen og tilblivelsen af *en fælleseuropæisk videnskabelig kultur* er en nyskabelse, som også har påvirket de nordiske lande, og som er central, når man f.eks. vil diskutere europæisering af Norden. I *forholdet mellem kirke og stat* sker der i senmiddelalderen, ikke mindst som følge af de national-

kirkelige og konciliære strømninger i slutningen af 1300-tallet og begyndelsen af 1400-tallet, en væsentlig udvikling, der som bekendt sætter sig tyde-

lige spor også i Norden. Hele dette tema er efter min mening oplagt som emne for fortsat fællesnordisk samarbejde.

Klingenberg's »havedagbog« – forsvundet og genkommet

Af John T. Lauridsen

Siden 1667 har det været kendt for den læsende offentlighed, at generalpostmester, admiralitetsråd, købmand m.m. Poul Klingenberg nærrede en levende interesse for havevæsen og botanik. Nævnte år skrev nemlig dansk botaniks førstemand Simon Paulli i *Quadripartitum botanicum de simplicium medicamentorum facultatibus*, at Klingenberg var så lærd på det område som en, der havde studeret det hele sit liv, og roste hans have i Hamborg for dens sjældne planter. Paulli berettede videre, at der i Klingenberg's have i Hamborg var en slags små amerikanske ærter, kaldet »Pisum de gratia«, som af én ært skulle have givet 324 stykker igen.¹ Det fik den norske præst Jacob Kirsebom ved Christiansands stift til kort efter at bestille nogle af samme slags, og han fandt derved ud af, at den hamborgske have kun var halvt så frugtbar som hans norske, da en ært dér gav 610 andre ærter fra sig. Dette kunne Thomas Bartholin meddele i *Acta med. & Philos. Hafn.*, 1, 1671-72. Da Petrus Kylling i 1688 udsendte sin *Viridarium Danicum*, fandt han anledning til at omtale, at Klingenberg havde en have i København.²

Herefter blev det ved gentagelsen af de samme oplysninger i knapt 100 år. Således hos Erik Pontoppidan i bind 1 af *Det første Forsøg på Norges naturlige*

Historie, 1752, der naturligvis medtog præsten Kirseboms for Norge glørværdige oplysning om ærternes formering i Christiansand.³ Lægen og botanikeren Christen Friis Rottbøll holdt en del år senere en forelæsning i Videnskabernes Selskab i København, der blev trykt i selskabets skriftserie 1770 under titlen: »Afhandling om en Deel enten gandske nye eller vel forhen bekiendte, men dog for os rare Planter, som i Island og Grønland ere fundne tilligemed en kort Indledning om Urtelærens Tilstand i Danmark«. I den korte indledning fandt Klingenberg's haver en omtale byggende dels på Paulli 1667 og Pontoppidan 1752, dels på mundtlige oplysninger fra baron Wedel Jarlsberg modtaget gennem konferentsråd Hielmstjerne.

Det oplyses af Rottbøll med sidstnævnte som kilde, at Klingenberg først havde anlagt en have i Hamborg, »med siden forflyttede til sin Gaard Høyeris i Tye udi i Jylland, hvor han ved sin Fliid og anvendte Omkostninger bragte den saa vidt, at han ikke allene dyrkede mangfoldige rare uden- og indenlandske Væxter; men og desuden frembragte mange Slags Frugter hos sig, som fordi de vare ubekiendte, bleve som rare Foræringer fra Jylland sendte til Frankrige og andre fraliggende Steder. Den Dagbog, som han ved denne sin sidste